

католической церкви, зарубежных связей, совершенствование структуры общественных организаций. — 1985 г. — 1989 г. — 63 арк.

30. Наукові записки Закарпатської асоціації молодих істориків. Ужгород. — 1990. — 238 с.

31. Красзнавче об'єднання ім. О. Митрака // Календар «Просвіти» на 1991 рік. — Ужгород. — 1991. — С. 31.

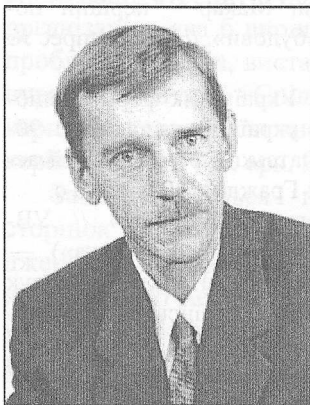
32. Поступ Руху в Хусті // Нова Свобода. — 1990. — Січень.

33. ДАЗО. П-Ф. 224. (Мукачівський міськком Компартії України). Оп. 48. Спр. 28. Плани роботи відділів, робочі плани про виконання постанов

вищестоячих партійних органів по питанням ідеології, довідки про проблеми, які зачіпалися на екологічному мітингу, про установчу конференцію міської організації Народного Руху України за перебудову, про нові форми роботи з творчими, неформальними об'єднаннями, системи політнавчання. — 1987 — 1989 рр. — 44 арк.

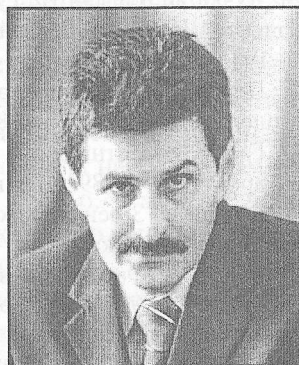
34. Піпаш В. Активізація громадськості на Закарпатті наприкінці 80-х рр. ХХ ст. та утворення крайової організації НРУ / В. Піпаш // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К., 2008. — Т. XXII. — С. 140-153.

* * * * *

Микола ВЕГЕШ,
д.і.н., професор,
директор НДІ
політичної
регіоналістики
(Ужгород, Україна)

Михайло БАСАРАБ,
к.і.н., с.н.с. НДІ полі-
тичної регіоналістики
(Ужгород, Україна)

ПЕРЕДУМОВИ ТА ХРОНІКА БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ*

Mykola VEHESH, Mykhailo BASARAB

PRE-CONDITIONS AND CHRONICLE OF THE STRUGGLE FOR THE INDEPENDENCE

The article deals with the struggle of Transcarpathians for the Independence of Ukraine. In the conditions of the monoparty system of the citizens for their common interests were made through creating the nonformal social organizations, associations

and leagues. Their main tasks were carrying out various measures (meetings, gatherings, conferences, seminars, debates), spreading the freedom of the word, carrying out equal election campaign, etc.

Кінець 1980-х – початок 1990-х років став рубіжним чинником у визначенні українців як політичної нації. Хвиля лібералізації суспільно-політичних відносин, демократичні перетворення громадського життя сприяли трансформації національної свідомості, пошуку істини, свободи, людських цінностей, збереженню історичних пам'яток, відродженню культурної спадщини. В умовах монопартійної системи групування громадян за спільними інтересами здійснювалося через створення неформальних громадських організацій, товариств і спілок.

Цей процес сприяв інтеграції громадської думки навколо державотворчих намірів народу України, його боротьби за остаточну незалежність Української держави. Шлях до незалежності проходив через духовне й національно-культурне відродження, усвідомлення політичного призначення нації. Інтенсивність і характер змін суспільно-політичної системи були досить швидкоплинними. Таку оцінку можна дати, розуміючи весь процес становлення, поетапність розвитку й структурування в майбутньому багатопартійної системи, ролі громадських організацій у формуванні органів влади та у процесі боротьби за владу. Але реформування значною мірою залежало від законодавчих основ державного організму, громадсько-політичної структурізації суспільства, ідеологічної консолідації, політичного протистояння з владою, навіть особистих амбіцій окремих груп та осіб. Внаслідок цих змін централізоване державне управління почало послаблюватися, а відтак нового прояву набули відносини всесоюзного центру з регіональними. Дедалі частіше такі від-

носини переростали в протистояння, яке почало набувати характеру національно-визвольного руху.

У часи лібералізації комуно-радянського режиму, яка відбувалася під гаслом політики лідера СРСР Михайла Горбачова «за перебудову», розпочався процес перегляду покарань, котрих зазнали політичні в'язні. У 1988 році члени колишньої правозахисної організації Української Гельсінської Групи (УГГ) сформували Українську Гельсінську Спілку (УГС). В умовах формування демократичного суспільства, під час становлення незалежності України, на її території почався масовий процес створення громадських організацій, не остання роль серед яких відводилася національно-культурним товариствам. Представники будь-якої національної меншини отримали вільне право створювати відповідні громадські інститути для задоволення власних національно-культурних, духовно-релігійних, освітньо-виховних потреб. Аналогічні процеси відбувалися й у найзахіднішому регіоні республіки – Закарпатській області. Як і на території всієї України, тут так само розпочали свою діяльність неформальні громадські організації, щоправда вони мали свої особливості й специфічні умови розвитку. Політична консолідація громадян у краї виникала перед загрозою монополізації влади консервативно налаштованими партійними і радянськими працівниками. Одночасно розпочалась боротьба за культурно-духовне відродження, реанімацію національних традицій та цінностей.

Одним із факторів, що впливав на активізацію громадськості в краї було підвищення уваги до проблем навколишнього середовища, природних ресурсів Закарпаття, подолання екологічних проблем. Це питання перебувало на особливому рахунку у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи. Тому громадський рух проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС) поблизу Мукачеве набув особливої гостроти й загальнодержавного розголосу.

Основними формами реалізації поставлених завдань було проведення масових заходів (мітингів, зборів, віче, конференцій, семінарів, диспутів), поширення свободи слова, відкритості інформаційної сітки, проведення рівноправної передвиборчої агітації тощо. Реалізація всіх напрямків діяльності неодмінно призводила до досягнення основної мети – утворення незалежної держави Україна. У світлі вирішення поставлених завдань народні виступи набували дедалі більшої гостроти.

Один із перших масових мітингів відбувся в Ужгороді 13 вересня 1989 року, а в Мукачеві – 16 вересня 1989 року – екологічний мітинг.

24 вересня 1989 року великою багатотисячна акція-мітинг відбулася на ужгородському стадіоні «Спартак». Вона була запланована з метою якнайширшої пропаганди демократичних ідей серед широких мас. Назва до цього часу безпрецедентного заходу промовисто засвідчувала суть залучення до опозиції комуністичній владі – «Чого прагне Народний Рух України на Закарпатті?». Древнє місто Ужгород вперше бачило таку велику кількість синьо-жовтих прапорів.

8 жовтня 1989 року відбувся несанкціонований мітинг у Великому Бичкові на Рахівщині.

У листопаді – грудні 1989 року громадськість краю брала участь у мітингах проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС). Екологічні проблеми краю дедалі більше набували політичного забарвлення. Перше пікетування станції пройшло 11 листопада 1989 року.

Один із найбільших мітингів поблизу РЛС відбувся 19 листопада. Лідери неформальних громадських організацій ініціювали декілька несанкціонованих вуличних зібрань громадян у різних містах і селах регіону. У цей час багатолюдні мітинги стали чи не буденною справою мукачівців. Особливо гучним стало проведення несанкціонованого віче поблизу Пістрялівської РЛС 26 листопада.

Поряд з наведенням порядку навколо Пістрялова, учасники мітингів піднімали й інші питання, зокрема з проблем екології Синевирського заповідника (10 червня). Подібний екологічний мітинг вперше відбувся й у селищі Солотвино (17 червня).

10 грудня 1989 року відбулись масові збори селян с. Залужжя Мукачівського району, на яких місцеві жителі вперше висунули політичні вимоги й висловилися за проведення страйків. Того ж дня в с. Лалово Мукачівського району провели шеститисячний екологічний мітинг, який перетворився за своїм змістом на політичний.

11 грудня 1989 року Мукачівська філія УГС спільно з Рухом перетворила мирний похід селян із священниками чотирьох церков на територію Пістрялівської РЛС у несанкціонований політичний мітинг, після чого відбулися перші суди над ініціаторами заходу.

17 грудня 1989 року відбулися чергові масові збори селян в с. Залужжя, де, незважаючи на шалений опір районного комуно-партійного керівництва, кандидатом у депутати Верховної Ради УРСР було висунуто одного з лідерів Народного Руху України за перебудову Павла Федаку. Аналогічні збори допомогла провести в одному з мікрорайонів міста Мукачеве, що на той час вважалося неабияким успіхом націонал-патріотів

краю. Того ж дня було проведено багатотисячний мітинг-віче в Іршаві.

Один із перших мітингів і пікетування закарпатського облвиконкому й обкому КПУ в Ужгороді відбулися 11 січня 1990 року. 14 січня 1990 року демонстрація й тритисячний мітинг біля будинку обласного комітету КПУ викликав кадрові зміни в її середовищі.

21 січня 1990 року в Хусті організатори мітингу присвятили його проведення знаменному дню в історії України та Закарпаття – дню соборності українських земель, проголошеної 21 січня 1919 року. На мітингу, в присутності понад 500 чоловік, виступаючи наводили історичні паралелі з сучасністю, вказували на значимість боротьби за єдність нації, свободу й незалежність від комуно-радянського режиму та ін.

26 січня 1990 року під тиском багатотисячного мітингу сесія обласної ради прийняла рішення «Просити Верховну Раду УРСР та Раду Міністрів припинити будівництво Пістрялівської РЛС».

Ціла низка мітингів відбулася у лютому 1990 року. Так, 4 лютого в Ужгороді пройшов семитисячний мітинг. 11 лютого одночасно у Волівці й Мукачеві відбулися масові заходи політичного й екологічного спрямувань з використанням національної символіки. Причому у Волівці акція пройшла під гаслами політичного протесту проти поділу закарпатців на русинів та українців.

Того ж дня було проведено акцію «живого ланцюга» від центра Мукачева до Пістрялівської РЛС. Участь у цьому заході взяли близько дев'яти тисяч чоловік.

4 лютого 1990 року в Ужгороді пройшов семитисячний мітинг.

17 лютого 1990 року в Хусті відбувається багатолюдний мітинг і молебень навпроти будинку райкому Комуністичної партії, а в селах Лалово й Угля – віче за участі представників різних громадських організацій.

24 – 25 березня 1990 року вперше масово відсвяткували День проголошення незалежності Карпатської України в Хусті.

30 березня 1990 року відбувся мітинг та пікетування в Мукачеві поблизу райвійськкомату з використанням національної символіки й плакатів.

21 квітня 1990 року громадськість провела свято «День волі» в Ужгороді, яке присвятили викупу Тараса Шевченка з неволі, а 26 квітня 1990 року було проведено в Мукачеві День Чорнобильської трагедії.

10 червня 1990 року відбувся мітинг з проблем екології Синевирського заповідника, а у Рахові – під політичними гаслами – мітинг та

святкова демонстрація «Свято народної творчості».

14 червня 1990 року Ужгородська міська рада під тиском громадсько-політичного руху прийняла рішення про легалізацію на території міста синьо-жовтого прапора. 17 червня 1990 року вперше пройшов екологічний мітинг у селищі Солотвино.

4 – 12 липня 1990 року в Закарпатті була здійснена масштабна акція «Дзвін-90», участь в якій взяли представники всіх на той час діючих громадських організацій національно-демократичного фронту. Ця подія об'єднала все Закарпаття під синьо-жовтими прапорами від Ужгорода до Яблунецького перевалу. Акція без перебільшення стала передвісником прийняття Верховною Радою 16 липня 1990 року історичного документу – Декларації про державний суверенітет України. Це був значний крок у подальшому українському державотворенні.

Розголос подій був настільки гучним, що на багатьох підприємствах працівники масово полишали ряди комуно-партійних осередків і вимагали департизації установ.

3 серпня 1990 року під тиском громадськості сесія Мукачівської міської ради народних депутатів прийняла рішення про легалізацію синьо-жовтого прапора на території міста над Латорицею.

Отже, багато уваги приділялося мітингам як політичного, соціального, так і екологічного характеру, які набували дедалі наймасовішого характеру на території Закарпатської області. Внаслідок різних обставин населення краю все більш активно залучалися до громадсько-політичного життя.

Серед перших громадських організацій, котрі розпочали процес об'єднання громадськості Закарпатської області, слід назвати обласні відділення Української Гельсінської Спілки (УГС), Народного Руху України за перебудову, Товариства української мови ім. Т.Шевченка, «Меморіалу» та місцеві організації Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака, Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта» та інші. Важливою сторінкою участі закарпатців у процесі українського державотворення є й характеристика діяльності асоціацій та об'єднань, котрі інтегрували навколо себе національні громадсько-політичні та культурно-просвітні організації й виступали своєрідним центром національно-демократичних сил краю.

Створення громадських організацій і об'єднань в Закарпатській області було зумовлено декількома факторами: історико-політичними

традиціями, ідеологічним протистоянням у суспільстві, формуванням демократичних відносин і плюралізму, активізацією громадсько-політичного життя населення, господарським зубожінням, відродженням культурно-духовних цінностей, захистом навколишнього середовища й вирішенням екологічних проблем, потягом до державотворення незалежної України.

Якщо на теренах республіки своєю активною діяльністю виділялися Українська Гельсінська Спілка (УГС), Народний Рух України за перебудову, Товариство української мови ім. Тараса Шевченка (ТУМ), історико-просвітне товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ», то в Закарпатті поряд з цими організаціями найбільший пласт громадсько-політичної, а в тому числі й культурно-просвітницької роботи взяли на себе осередки культурно-освітнього товариства «Просвіта», Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака та ін. Їхня структура на перших порах носила довільну форму, а фіксація членів організацій не була обов'язковою. Більшість товариств визнавали можливість одночасного перебування в лавах різних громадсько-політичних та культурно-просвітніх об'єднаннях.

4 жовтня 1988 року відбулася перша обласна конференція УГС, на якій обрали Раду на чолі з Олександром Оросом. До її складу також увійшли заступник голови Павло Кампов, секретар Іван Сербин та Петро Кучер. У Закарпатті Українська Гельсінська Спілка структурно поділялася на територіальні філії. Найбільшими за складом були Ужгородська та Мукачівська міськрайонні організації (понад півсотні в кожній), які очолювали Олександр Орос та Ярослав Каричак відповідно. Далі слідували Тячівська (керівник В.Вайнагій), Перечинська (Є.Гаркавець), Міжгірська (Р.Малецький), Хустська (Я.Довгей), Виноградівська (М.Майданій), Свалявська (В.Панючковський), Рахівська (В.Сурупа), Іршавська (Ю.Бісмак, М.Матіко), Берегівська (В.Гаджега), Воловецька (В.Флуд), Великоберезнянська (І.Русско). 26 березня 1989 року в Ужгороді відбулася Друга обласна конференція УГС, на якій було затверджено новий склад Ради. Її учасники в черговий раз підтримали кандидатуру Олександра Ороса на посаді голови УГС в Закарпатті. Його заступниками обрали П. Кампова, Я. Каричака, П. Кучера, В. Шемета, В.Носу, В. Вайнагія, В. Сурупу, Я. Довгея, М. Крулька.

Мукачівська філія УГС в Закарпатті мала власну Пресову службу і спромоглася видавати незалежне періодичне видання «Карпатська Україна». Упродовж лише дев'яти місяців 1990 року активістами УГС було підготовлено і надруковано 900

примірників пропагандистської листівки «Що таке КПРС?», близько двохсот примірників програмових документів і Статутів УГС – УРП та інших матеріалів на тему тогочасних суспільних проблем. Особливого поширення набула одна з перших листівок УГС (масово розповсюджена 19 листопада 1989 року) про катастрофічну згубність будівництва й використання Пістрялівської радіо-локаційної станції, розповсюджувана машинописним друкарським способом, а також багато сотень розтиражованих українських пісень та гімну. Активну організаційну роботу впродовж свого існування з 4 жовтня 1988 року до 25 листопада 1990 року проводила Рада УГС. Усього відбулося десять засідань Рад (інколи вживалося «конференції»). Останні п'ять засідань провели вже як УГС – УРП. П'яту конференцію обласного активу УГС було проведено 9 травня 1990 року в місті Мукачево. З цього часу, відповідно до рішення Всеукраїнської Координаційної Ради УГС, почалася робота щодо поступової реорганізації громадської організації в політичну партію – Українську Республіканську Партію (УРП).

23 вересня 1989 року розпочала свою роботу Установча конференція Закарпатської організації Народного Руху України за перебудову в Ужгороді. Складом Установчої конференції було обрано керівні органи та голову Закарпатської крайової організації Народного Руху України за перебудову. Керівником став член спілки письменників СРСР, заступник відповідального секретаря Закарпатської обласної організації Спілки письменників України, член КПРС, відомий український і закарпатський поет Петро Скунець. Заступниками голови товариства стали голова первинної організації НРУ Ужгородського державного університету, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства УжДУ Йосип Баглай, голова Ужгородської міської організації, кандидат історичних наук, заступник директора Закарпатського обласного краєзнавчого музею Павло Федака, кандидат філологічних наук, методист Закарпатського обласного інституту вдосконалення вчителів Павло Чучка (молодший). Перші роки Народного Руху України за перебудову в Закарпатті були виваженими й спрямованими на інтеграцію національно-патріотичних сил краю навколо основного завдання – здобуття незалежності Української держави. Про це свідчить взятий за основу для багатьох громадських організацій спільний документ – «Виборчий Маніфест Народного Руху України за перебудову». 24 – 25 березня 1990 року у місті Хуст відбулось засідання сесії Великої Ради НРУ. Газета «Карпатська Україна» таки була заснована завдяки небайдужим патріотам

України. Засновниками друкованого органу стали Товариство української мови ім. Т. Шевченка та Народний Рух України (Закарпатська крайова організація) («Свідоцтво про реєстрацію періодичного друкованого видання. Серія ЗТ, № 27 від 7 грудня 1990 року»).

13 січня 1991 року відбулися зміни в керівництві крайової організації НРУ. Її головою обрали керівника Тячівської районної організації (головавав з жовтня 1989 року), народного депутата України Віктора Беда. Значну роботу провела організація в часи серпневих подій 1991 року. Її активістами здійснювалася копітка праця стосовно реалізації положень Декларації про суверенітет України та недопущення комуністичного реваншу. Під час московського путчу 19 – 21 серпня 1991 року активісти НРУ, відчувши всю небезпечність дій ГКЧП та їхніх прихильників для подальшого розвитку держави негайно зосередилися на питанні недопущення згорання демократичних перетворень і публічного засудження дій заколотників.

Народний Рух України у 1991 – на початку 1992 років спрямовував свою діяльність на співпрацю з усіма патріотичними організаціями й товариствами краю, які відстоювали ідеали незалежності України. 12 січня 1992 року на III звітно-виборній обласній конференції НРУ 177 делегатів із 201 шляхом таємного голосування обрали Віктора Беда своїм керівником. Його опонент на посаду голови крайового Руху Василь Зілгалов набрав усього 13 голосів. Тоді ж затвердили політичний провід організації: В.Бедь (голова), І.Гаврилів (перший заступник голови), І.Бедей, І.Коцур, І.Мешко, Я.Мойшевич, М.Тиводар, І.Чендей (заступники голови) і П.Скунць (головний редактор газети «Карпатська Україна»).

Однак поставлені завдання в цілому вирішити було надскладно. Незважаючи на довіру Віктору Бедю, він у своїй публічній заяві про припинення виконання обов'язків голови крайової організації НРУ від 3 травня 1992 року (IV крайова конференція НРУ) вказав на основні складності реалізації задуманих планів, назвавши при цьому й власні помилки на відповідальній посаді.

7 червня 1992 року в Ужгороді пройшла V конференція Закарпатської крайової організації Народного Руху України. Після добровільної відставки Віктора Беда 3 травня 1992 року до цього часу посада голови організації була вакантною, хоча з цього приводу й ходили різні чутки. Тимчасово виконуючим обов'язки керівника організації у цей проміжок часу був Ігор Гаврилів. Метою зібрання рухівців стало не тільки бажання обрати керівників, а й, що найголовніше, по-

жвавити діяльність організації й налагодити узгоджені контакти районних осередків. Після відставки обласного проводу НРУ у повному складі на V крайовій конференції обрали новий, а головуюча Закарпатською крайовою організацією Народного Руху України, за пропозицією Івана Чендея, довірили заступнику голови Ужгородської міської організації НРУ Василю Шерегію та голові Української Народної Ради Закарпаття Юрію Балезі. Такий тандем виник через те, що обидва кандидати не набрали більшості голосів делегатів конференції.

Таким чином, крайова організація Народного Руху України у зазначений період виступала акумулятором громадсько-політичної та суспільної думки населення краю в цілому. Незважаючи на складності внутрішньої організаційної діяльності, Рух діяв у відчайдушній опозиції до спроб політичної влади монополізувати соціально-економічне й політичне життя в регіоні. Цим самим його роль в процесі державотворення була набагато виразніша, аніж інших громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Але найважливіше, що Народний Рух України стояв у епіцентрі національного відродження, згуртування українського народу. Його діяльність значною мірою сприяла крахові комуністичної системи з його тоталітарними проявами. Підсумком діяльності рухівців та їхніх прихильників стало прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року, а 24 серпня 1991 року проголошено незалежність України. Саме в зламний період 1989 – 1991 років Народний Рух України відіграв надзвичайно важливу роль у руйнуванні основоположних засад командно-адміністративної системи на Закарпатті.

Одним із перших і потужних громадських організацій культурно-освітнього спрямування в Закарпатській області того часу постало обласне Товариство української мови імені Тараса Шевченка (ТУМ). Воно було створене 21 січня 1989 року на Установчій конференції в Ужгороді і діяло як Закарпатське обласне відділення республіканського товариства з центром у м. Київ, зареєстроване Постановою Ради Міністрів УРСР під № 146 від 20 травня того ж року. Головою обласного товариства обрали професора Ужгородського державного університету, доктора філологічних наук Павла Чучку. Активісти проводили активну пропагандистську діяльність стосовно якнайширшого застосування української мови в державному діловодстві, вимагали перейменування вулиць, рекламних вивісок, інших інформативних засобів на українську мову, реагували на будь-які спроби зневажити рідну мову. Завдяки старанням членів товариства по-

чався процес реалізації найважливішого завдання тогочасних трансформаційних змін – боротьба за незалежність України через усвідомлення національно-культурної ідентичності й політичності нації. У структурі Товариства української мови імені Тараса Шевченка діяли й осередки, котрі спрямовували свою працю на виховання й молодого покоління, гартування його як національно свідомого патріота. Так, 19 травня 1989 року було створено первинну організацію пенсіонерів-ветеранів «Секція громадських ініціатив». Ідея її функціонування полягала у постійному контролі за дотриманням Закону «Про українську мову», її застосуванні у освітньо-виховних закладах, на підприємствах, в органах державної влади тощо. 12 жовтня 1991 року на III конференції товариства в Києві ТУМ ім. Т.Шевченка було перейменоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка (ВУТ), хоча його легалізація в краї відбулася дещо пізніше.

В Ужгороді під вмілою орудою молодих інтелігентів і студентів утворюється й набирає обертів просвітянський рух, який незабаром перетворився в офіційно зареєстроване Ужгородське товариство «Просвіта». 18 травня 1990 року на установчій конференції Ужгородського товариства «Просвіта» головою став тодішній старший редактор Центру народної творчості Михайло Басараб, який відповідно очолив і Раду товариства. Його заступником обрали Андрія Федорішка, котрий займав посаду завідуючого відділом газети «Карпатський край». Свою діяльність організація розпочала у серпні 1989 року, пізніше організаційно оформившись у лавах крайової організації Народного Руху України за перебудову. 28 жовтня 1989 року Статутні положення про діяльність культурно-спортивного осередку рухівців «Просвіта» були затверджені радою Ужгородської територіальної організації Народного Руху України за перебудову протоколом № 4. Так, із жовтня 1989 року просвітяни почали проводити регулярні, щотижневі зібрання – Віче. Місце народних зібрань було вибрано не випадково – біля пам'ятного знаку Т.Г.Шевченку на одній із набережних Ужгорода. Починаючи з 1990 року вони спромоглися власними силами видати три номери газети «Просвіта» і перший номер «Календаря «Просвіти» на 1991 рік», що дійсно став справжнім маятником просвітянських видань.

23 грудня 1990 року в Ужгороді відбулась установча конференція Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта». Товариство від самого початку свого існування у новітній історії Закарпаття стояло на позиціях національної демократії і досить різко реагувало

на спроби різних політичних сил чи окремих осіб та політиків порушувати загальноприйняті норми демократичності суспільства, а особливо в питаннях національної мови, культури, історичних традицій тощо. У цій справі крайова «Просвіта» спиралася на співпрацю всіх патріотичних сил суспільства, які визнають пріоритетність національних інтересів у всіх сферах суспільно-політичного життя. Особливо відчутною є співпраця «Просвіти» з національними спілками письменників, художників, журналістів, товариством політичних в'язнів та репресованих, різними творчими, мистецькими асоціаціями та центрами, товариствами, що охороняють історичні та архітектурні пам'ятки. У цьому контексті важливою стороною діяльності товариства є вимоги доведення історичних будівель до належного стану та повернення їх законним господарям.

26 грудня 1992 року в Ужгороді пройшла Перша звітно-виборна конференція Закарпатського крайового товариства «Просвіта», яка показала, що за короткий час «Просвіта» здійснила значний пласт просвітницької роботи на шляху духовного відродження краю і розвитку української культури в цілому. Перш за все було чимало зроблено для вивчення історії Закарпаття, повернення із забуття незаслужено забутих і тривалий час паплюжених імен визначних національно-культурних діячів.

6 жовтня 1990 року в Ужгороді, у приміщенні Народного Дому «Просвіта», відбулась установча конференція крайової організації «Меморіалу», на якій було прийнято рішення про її офіційну назву – Закарпатська крайова історико-просвітницька організація «Меморіал». Лідери цієї групи товариства вважали, що керівництво «Меморіалу» в краї проводить слабку роботу й не виконує поставлених цілей. Діяльність нового органу підтримали відомі в Закарпатті учасники національно-визвольних змагань українців області Ярослав Каричак, Богдан Дикий, Іван Коцур, Василь Зілгалов, згодом Василь Сімах, Микола Вегеш та ін. Останній врешті-решт і очолив закарпатську організацію «Меморіал». Цих організаторів підтримала досить велика кількість членів Народного руху України за перебудову, УГС та УРП, інших громадських організацій. Оргкомітет товариства запевнив, що до участі в роботі «Меморіалу» вільно можуть залучатися представники різних громадських і політичних сил. На установчій конференції, участь у якій взяли 126 делегатів з різних районів Закарпатської області, було затверджено Статут організації.

Дещо позвавилася діяльність закарпатського «Меморіалу» в наступні 1991 – 1993 роки, коли процес державотворення охопив усі політичні

інститути, й відповідні громадські організації мали можливість більш конкретно зосередити свою діяльність на виконанні своїх завдань. У цей час Всеукраїнське товариство «Меморіал» отримало до офіційної назви приставку імені Василя Стуса – відомого українського патріота, письменника, жертви радянської репресивної машини. Свідчення злочинних дій проти мирного населення, документи, речові докази, спогади збирала спецкомісія товариства, котра систематизувала матеріали й обнародувала їх.

Логічним продовженням справи «Меморіалу» стала діяльність Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (ВТПіР), установчі збори якого відбулися в Ужгороді 3 листопада 1991 року. За перший рік своєї діяльності в структурі організації діяло дев'ять міськрайонних організацій, серед яких найактивнішими були Ужгородська, Рахівська, Тячівська, Хустська та Міжгірська. У 1992 року товариство стало асоційованим членом Української Народної Ради Закарпаття.

Краєзнавче об'єднання ім. О. Митрака зародилося в Мукачеві весною 1989 року. Воно не обмежувалося виключно національно-культурними акціями, а й активно брало участь у всіх свідомих заходах громадсько-політичного характеру. Особливої уваги заслуговує величезна робота Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака у боротьбі проти будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції (РЛС). За своєю структурою громадська організація мала чотири секції: історичну (керівник М.В.Яцина), літературну (керівник В.В.Пагіря), мистецтва та народної творчості (керівник А.Б.Калинова), екологічну (керівник І.Й.Жупан). Перші три секції постійно об'єднувалися за змістом своєї діяльності, зосередивши зусилля на пошуках історико-краєзнавчого матеріалу та перлин народної творчості. Очолювала товариство Людмила Караванська.

Важливу культурно-просвітницьку й громадську роль в перші роки незалежності України відіграла громадська організація Союз Українок Закарпаття. Зважаючи на традиції організованого жіночого руху в Закарпатті, зрозумілим стало те, що в 1991 році в Ужгороді спочатку була створена організація під назвою «Краєва спілка жінок Карпатської України» (КСЖКУ). 24 листопада 1991 року відбулась установча конференція Союзу Українок Закарпаття (СУЗ). Серед основних завдань жінки підкреслили наступні: спрямування творчих сил українського жіноцтва на відродження та утвердження у суспільстві історичних святинь, ідеалів і духовної культури українського народу, відновлення всього комплексу суспі-

льних взаємин, створення клімату доброзичливості до населення.

Значною активністю в суспільно-політичному житті Закарпатської області виділялася громадська організація (зустрічається й термін асоціація, об'єднання), що виникла в перші роки незалежності України на теренах краю й отримала назву Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). За своєю суттю це було об'єднання патріотично налаштованих, демократичних громадських організацій та партійних осередків краю, котре виступало своєрідним центром тогочасних державотворчих ідей і стояло на позиціях захисту здобутків української нації й недопущення зазіхань на них. свою роботу УНРЗ розпочала 10 березня 1992 року, коли представники політичних партій (Народного руху України, Української Республіканської Партії, Демократичної Партії України, Партії Зелених України) та громадських організацій («Меморіалу», Закарпатської обласної організації товариства української мови ім. Т. Шевченка, Закарпатського крайового культурно-освітнього товариства «Просвіта», Закарпатського обласного товариства політв'язнів і репресованих, Союзу українок, Краєзнавчого об'єднання ім. О. Митрака, Спілки української молоді та Спілки майстрів народного мистецтва Закарпаття), а також редакція газети «Карпатська Україна» на спільному засіданні демократичних організацій утворили громадське об'єднання, з метою захисту українських цінностей і громадсько-політичних здобутків нації. Усього до УНРЗ увійшло п'ятнадцять крайових організацій.

У перший рік своєї діяльності товариство виявило неабияку громадсько-політичну активність. Найбільш вдалою формою протидії антиукраїнській діяльності окремих осіб чи організацій представники УНРЗ вважали публічне обговорення або винесення проблеми на розгляд громадян через засоби масової інформації, зокрема газети. Реагували представники і на загальноукраїнські проблеми, підтримуючи національно-демократичні сили в Україні в питанні стабілізації економічного розвитку і подолання урядової кризи. Діяльність УНРЗ в перші роки незалежності України носила конструктивний характер. Вона виражала інтереси націонал-патріотично, демократично спрямованого населення регіону. Створена з метою координації дій всіх демократичних організацій Закарпаття, вона сприяла створенню єдиного організованого спротиву намаганням номенклатури запобігти державотворчим процесам. Діючи як незалежне громадсько-політичне об'єднання, як асоціація демократичних партій, рухів, товариств і організацій,

УНРЗ стояла на платформі побудови незалежної соборної демократичної України. За перші два роки свого існування об'єднання виголосило понад два десятки заяв, звернень, ухвал, у яких розвінчувався антиукраїнський характер політичних рішень обласної влади та сепаратистських організацій.

Закарпатські громадські організації громадсько-політичного та культурно-освітнього спрямування у своїй діяльності виношували дуже важливі для усвідомлення громадянами державницькі цілі. Їхні завдання носили цінний запас необхідності збереження та збагачення історичних, культурних, мовних, духовних традицій. Виходячи з умов, в яких опинилося суспільство на зламі 80 – 90-х років ХХ століття, можна говорити про збереження і

відстоювання суспільно-політичних орієнтацій. Безперечно, що факт поліетнічності краю не міг не впливати на спосіб виконання своїх завдань культурно-просвітницькими організаціями в процесі формування основ громадянського суспільства, становлення демократичного плюралізму в Україні тощо.

* Використано матеріали поточних архівів Закарпатського обласного товариства української мови ім. Т. Шевченка (Закарпатської обласної організації Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка), Закарпатського відділення Народного руху України, Ужгородської міськрайонної організації УГС – УРП / Копії в Архіві-музеї політичної історії Закарпаття НДІ політичної регіоналістики.

Володимир ПІПАШ,
к.і.н., с.н.с. НДІ
політичної
регіоналістики
(Ужгород, Україна)

НАРОДНИЙ СУПРОТИВ СЕРПНЕВОМУ (1991 р.) ПУТЧУ НА ЗАКАРПАТТІ

Volodymyr PIPASH

PEOPLE'S RESISTANCE THE AUGUST COUP IN TRANSCARPATHTIA (1991)

This article investigates the event associated with the attempted coup in the Soviet Union from 19 to 21 August 1991. We revealed the position of power and democratic public in Transcarpathia. It is shown that the regional authorities supported the insurgency, while the national-democratic organizations strongly opposed the rebels. Among the authorities, only exception was the Uzhgorod city council. The decision of the session expressed its categorical protest rebels. The fact that the people opposed the coup, promoted the collapse of the USSR.

23 – 25 квітня 1991 р., під час зустрічі президента СРСР М. Горбачова із лідерами дев'яти ре-

спублік, був започаткований «ново-огарьовський процес» щодо укладення союзного договору. Аби не допустити підписання 20 серпня 1991 р. новоогарьовського варіанту договору представниками перших трьох республік, ортодоксально-комуністичні сили у керівництві СРСР, котрим він не подобався із-за наявних у ньому конфедеративних ознак, 19 серпня здійснили спробу державного перевороту. По всій країні на шість місяців запроваджувався надзвичайний стан. Президент М. Горбачов був усунутий від влади, яка переходила до утвореного змовниками Державного комітету із надзвичайного стану (аббревіатура російською мовою – ГКЧП).

Як стало відомо із документів, знайдених у Львівському обкомі Компартії після провалу путчу, про введення у СРСР із 19 серпня надзвичайного стану, ЦК КПРС повідомив обкоми КПУ ще 18 серпня, зобов'язавши підтримувати заколотників [1, с. 289, 291]. ЦК КПУ також дав вказівку партійним комітетам вважати «содействие государственному комитету по чрезвычайному положению в СССР», як «важнейшую задачу партийных комитетов» [2; 1, с. 289 – 281].

У цій небезпечній ситуації найбільше залежало від позиції керівництва Верховної Ради України. Однак, як описує Л. Танюк, Голова Верховної Ради України Л. Кравчук зайняв вичікувальну позицію [1, с. 277 – 289]. У зверненні по радіо і телебаченню 19 серпня, він закликав «до спокою і витримки», а першочерговою проблемою вважав «успішне завершення збирання врожаю», що повністю узгоджувалося із вказівками шифрограми № 14-ш Секретаріату ЦК КПУ секретарям місцевих парткомітетів про «организованное завершение уборки урожая», поруч із